

Піштя А.Я.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НЕФОРМАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА КИЇВЩИНІ В РОКИ ПЕРЕБУДОВИ

Стаття присвячена проблематиці формування та діяльності неформальних організацій на Київщині у період перебудови. У роботі було досліджено передумови, причини та наслідки процесів формування та діяльності неформальних організацій на загальносоюзному, республіканському рівнях та було зроблено акцент на діяльності цих структур на регіональному. Для підготовки статті було використано фонди Державного архіву Київської області, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, опубліковані джерела та наукові праці. В ході проведеного дослідження були використані такі методи дослідження: ретроспективний, порівняльно-історичний, аналітичний, системності та ін. Було зроблено висновки, що процеси формування та діяльності неформальних організацій в Київській області зіштовхувалися із протидією ЦК КПУ, мали свої характерні риси та особливості, зокрема наближеність регіону до центру суспільно-політичних процесів – Києва, прискорювала розвиток подій, активна участь громадських діячів та української інтелігенції в області теж суттєво посприяла активізації суспільно-політичного життя. Діяльність неформальних структур була першим етапом процесу національного відродження України. Також безпосередня близькість до центру ухвалення рішень в республіці відігравала роль стримуючого та блокуючого фактору в суспільно-політичному контексті. Визначено, що одними з ключових організацій в регіоні були «Зелений Світ», Товариство української мови імені Т. Шевченка, «Меморіал», Українська Гельсінська спілка. Центральні та регіональні структури довгий час не були відокремлені та мали спільні інституції та органи управління. Саме вони стали утворюючими системами, навколо, яких зароджувалася спочатку ідея загальних обговорень проблемних питань, а згодом і думка про створення політичних сил. Сама діяльність неформальних груп призвела до підвищення самосвідомості населення області, активізації політичного життя та посилення відчуття патріотизму на фінальному етапі свої діяльності. Саме діяльність неформалів стала важливою передумовою появи політичних партій. Стимулюючими факторами у процесі виникнення та розвитку неформальних організацій як явища стали політика гласності та демократизації, які проводилися М. Горбачовим.

Ключові слова: неформальні організації, перебудова, «Зелений Світ», «Меморіал», Товариство української мови імені Т. Шевченка, Українська Гельсінська Спілка, центральні структури, регіональні структури, гласність, демократизація.

Постановка проблеми. Починаючи, з середини 80-х років ХХ століття, СРСР перебував у глибокій кризі практично всіх сфер суспільного життя. Суспільно-політична деградація, значне уповільнення розвитку економіки, відсутність демократії та свободи слова значно гальмували загальний розвиток державності. Тому комуністична влада потребувала змін. Такі трансформації були поступово впроваджені в життя М. Горбачовим. Період перебудови в Україні ознаменувався початком проведення політики гласності та демократизації, які стали локомотивом суспільно-політичних

процесів в УРСР, зокрема, на Київщині. Верховка ЦК КПРС на чолі з М. Горбачовим розширили можливості суспільства у сферах свободи слова та вільнодумства. Це стало однією з головних запорок появи різноманітних об'єднань, організацій, груп, які з часом стануть називатися «неформалами» у зв'язку з відсутністю офіційної приналежності їх до владних структур і певною мірою не були їм підконтрольними. Проблема діяльності неформальних організацій в добу перебудови досліджувалася завжди комплексно та в загальному, разом з тим регіональний напрямок

досліджень даної проблематики залишився мало-вивченим. Тому тематика діяльності неформальних організацій в регіональному аспекті становить значний науковий та практичний інтерес.

Термін неформальні організації з'являється в ХХ століття, коли відомий американський соціолог та психолог Дж. Елтон Мейо вперше в своїй праці «Людські проблеми промислової цивілізації» описується цей термін в контексті психології ефективності взаємодії різних груп людей та її впливі на результативність праці, відводячи значну роль соціальному чиннику [16]. На сьогодні термін «неформальні організації» ми вживаємо у контексті вивчення історії України доби перебудови в УРСР. Відомий історик С. Кульчицький зазначав, що створені без дозволу державних органів, об'єднання, союзів, спілок за ініціативою дисидентів та шістдесятників і є неформальними організаціями [13, с. 1]. На основі цих визначень ми можемо сформулювати власне визначення, що неформальні структури – це група людей, які об'єднані спільними інтересами, потребами, які діють поза контролем державних структур, сприяють активізації політичного життя, створюють передумови та організаційну основу для формування громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дана проблематика є досить актуальною. Глибокі трансформаційні суспільні процеси в СРСР доби перебудови та роль у них українського фактору загалом та регіональних особливостей представляють значний науковий і практичний інтерес. Існують загальні історичні праці на дану проблематику, зокрема, це праці О. Бойка [3, 4, 5, 6], А. Русначенка [17], А. Камінського [12], Ю. Алексєєва, С. Кульчицького, А. Слюсаренка [1]. У цих узагальнюючих працях автори намагалися розкрити історичний контекст появи феномену неформальних організацій та частково висвітлити процеси формування та діяльності неформальних організацій, натомість регіональна специфіка цих процесів залишається малодослідженою. Разом з тим були написані окремі праці, які були присвячені безпосередньо тематиці діяльності неформальних організацій. Зокрема, дослідження М. Багмета [2], С. Сороки [2], К. Левчука [14, 15]. На сьогодні вони становлять значний науковий інтерес, оскільки в цих дослідженнях зроблено спробу комплексно дослідити процес появи та діяльності неформальних організацій в Україні в роки перебудови. Для підготовки статті були використано фонди Державного архіву Київської області, Галузевого

державного архіву служби безпеки України також наукові праці.

Метою статті є аналіз процесу формування неформальних організацій на Київщині у роки перебудови.

Виклад основного матеріалу. Політика перебудови, започаткована за ініціативи М. Горбачова в 1985 р. принесла з собою зміни у всі сфери життя СРСР. Якісно новим етапом в розвитку держави стало запровадження ключових складових цієї політики, зокрема демократизації та гласності. Саме ці два фактори вплинули на розвиток суспільно-політичних процесів в той момент. Було створено передумови для появи нових груп та організацій, які були більш вільними та незалежними від владних структур. Процес створення різних груп, об'єднань, товариств проходив декілька етапів та мав свої характерні риси. До них ми можемо віднести: стихійний процес формування; розбудова неформальних структур «знизу» під впливом народної ініціативи; об'єднання громадян на основі спільних інтересів та особистісних стосунків; відсутність на початковому етапі чіткої регламентації діяльності; обрання, а не призначення лідера на базі визнання його авторитету; консолідація на основі демократичних засад; порівняно значний ступінь самостійності та незалежності від державних та політичних структур [6, с. 102].

Неформальні організації були досить численними та масштабними. Ці товариства мали мету: поглибити соціальні зв'язки всередині суспільства, покращити взаємодію між різними соціальними групами, обговорити різні проблеми, які існували на той момент, визначити та досягнути спільні цілі на основі переконань, світогляду, цінностей. Відомий історик О. Бойко виділяє декілька напрямків діяльності неформальних товариств: суспільно-політичний; культурно-історичний; екологічний; художньо-розважальний; фізкультурно-оздоровчий; спортивно-технологічний; колекційно-збиральницький [6, с. 102].

Перші неформальні структури почали формуватися навколо груп, які займалися досить серйозними напрямками роботи, зокрема, сюди належать, питання пов'язані з роллю української мови в житті суспільства, екологічними аспектами та з'ясування «білих плям» в історії. Ці напрямки відповідали тим запитам суспільства, які вже досить довгий час продукувалися та визрівали. Досить природньо, що з поглибленням суспільно-політичної кризи, населення починало шукати різні виходи зі складної ситуації, такий вихід вбачався у вирішенні тих, давно назрілих проблем, які турбували різні прошарки соціуму.

Першим неформальним об'єднанням, яке займалося питаннями, пов'язаними з захистом прав української мови було товариство української мови імені Тараса Шевченка. Своєрідними передумовами до появи такого роду організації стали практично тотальна русифікація та недостатній рівень навчання українською мовою дітей в закладах середньої освіти. Вже з поглиблення процесів перебудови влада вирішила надати можливість батькам обирати мову навчання для своїх дітей у лютому 1987 р. за активної ініціативи комісії, яка діяла в координації зі Спілкою письменників України, а вже у липні 1989 було ухвалено резолюцію про надання українській мові пріоритету на території УРСР. Динаміка розвитку політичної ситуації прискорювала події. Кількість прихильників розвитку української мови зростала водночас посилювалися вимоги до комуністичної влади, почали з'являтися різні організації, основним завданням яких було утвердження та захист української мови. Вже 1988 р. в тогочасній столиці УРСР – Києві виникла ініціативна група письменників, вчених, студентів та робітників з метою організації установчої конференції Товариства української мови імені Тараса Шевченка. Головною вимогою товариства було – надання статусу української мови – державної. Головою товариства був обраний Д. Павличко. В червні 1989 р. кількість прихильників налічувалося 200 тис. осіб [17, с. 259–260]. На Київщині неформальні структури Товариства Української мови імені Тараса Шевченка були офіційно зареєстровані у Богуславському, Бориспільському, Васильківському, Вишгородському, Києво-Святошинському районах, а також у містах Бровари, Ірпінь та Переяслав-Хмельницький [10, арк. 1–18].

У широкому спектрі неформальних організацій, що виникли у добу перебудови, досить потужним осередком національно-демократичних сил стало товариство «Меморіал», яке виникло у 1987 р. в рамках діяльності московського клубу «Перебудова». У подальшому з ініціативи відомого дисидента, академіка А. Сахарова, подібні неформальні об'єднання і групи почали формуватися у багатьох містах СРСР. Перше засідання української ініціативної групи «Меморіалу» відбулося в Києві 8 грудня 1988 р. в «Будинку кіно». А вже 4 березня 1989 року в тому ж приміщенні відбулась установча конференція, на якій був прийнятий статут та обрані керівні органи Українського історико-просвітницького правозахисного та благодійного товариства «Меморіал» [18]. Основними завданнями цього неформального об'єднання

були: громадське розслідування масових репресій, сприяння розслідуванню фактів порушення законності; увічнення пам'яті жертв репресій, моральне оздоровлення суспільства; участь у формуванні суспільної свідомості на основі цінностей, демократії та права, подолання тоталітарних стереотипів та затвердження прав особистості у політичній практиці та суспільному житті; відновлення історичної правди та вшанування пам'яті жертв політичних репресій тоталітарних режимів [15, с. 87]. На Київщині товариство «Меморіал» теж досить активно діяло й координувало свою діяльність з Київським міським осередком. Вже в березні 1989 р. відбувся багатотисячний мітинг у м. Києві на підтримку гасла: «Ніхто не забутий, ніщо не забуте». У травні 1989 р. у Биківнянському лісі відбулася акція ушанування пам'яті жертв НКВС. Зокрема, Київський міський осередок на чолі з Романом Круциком створив меморіальну експозицію «Забуттю не підлягає». За ініціативи Львівської та Київської міських організацій товариства «Меморіал» почав відбуватися перегляд та переоцінка важливих для історії України подій, а саме стосовно ОУН та УПА, відновлення правди, спростування брехні стосовно відомих українських постатей таких як: Богдан Хмельницький та Іван Мазепа та багатьох інших [20].

Іншою досить масштабною неформальною структурою була організація під назвою «Зелений Світ». Ця організація була створена на потреби та вимогу суспільства після Чорнобильської екологічної катастрофи у квітні 1986 р. Вже 29 березня 1988 р. в будинку письменників на вечорі з теми: «Екологія атомної енергетики» за ініціативи спілки письменників та кінематографістів було офіційно проголошено створення неформальної організації – «Зелений Світ». Головою організації було обрано лікаря Юрія Щербака [12, с. 431]. Українська екологічна асоціація Зелений Світ не змогла на стартовому етапі набути значного поширення у Київській області і локалізувалась переважно у Тетіївському районі [10, арк. 15].

Більшість неформальних структур формувалися навколо цих трьох головних організацій. Саме ці організації стали центрами тяжіння суспільно-політичного життя в столиці УРСР, а згодом їхній вплив поширився і на Київщину. Разом з тим не варто також відкидати вплив та політичну вагу інших не менш важливих неформальних організацій, зокрема сюди варто включити такі організації як: Український культурологічний клуб, Громада, Українська Гельсінська Спілка, товариство Спадщина та ін.

Товариство Спадщина було офіційно створено 16 грудня 1987 р. при Будинку Вчених у Києві. Головна ініціатива створення цієї організації належала молодим вченим та українській інтелігенції у складі Л. Добрянського, І. Зайця, В. Кулинич, Я. Федорина, О. Мосіюка, Л. Шкляра та ін [11, с. 24]. Основними напрямками діяльності клубу були: науково-методична робота (допомога членам клубу в оволодінні дисциплін, добору і систематизації фактичних матеріалів, наукової та науково-популярної літератури, поглиблене вивчення української мови, літератури, історії); агітаційно-пропагандистська й культмасова робота (проведення лекцій, бесід, зустрічей, вечорів); творча робота (створення умов для оптимальної реалізації творчих можливостей і прагнень членів клубу, залучення їх до світу музики, літератури та мистецтва); участь у вивченні, збереженні, відновленні пам'яток історії та культури [11, с. 37].

Варто підкреслити, що діяльність товариства «Спадщина» тісно координувалася з іншими неформальними організаціями, зокрема, з «Громадою» та «Зеленим світом». Активність цього неформального об'єднання не обмежувалася лише теоретично-організаційною роботою, а й органічно поєднувалася з практичною діяльністю, зокрема участю у екологічних мітингах – наприклад, 13 листопада 1988 р. члени «Спадщини» разом з асоціацією «Зелений світ» та товариством «Громада» організували екологічний мітинг [10, арк. 36].

Іншою досить потужною міською організацією, яка, безумовно, своєю діяльністю вплинула на Київську область була українська Гельсінська Спілка в Києві. Свою діяльність після заборони ця організація почала у 1988 р. як Українська Гельсінська Група, а згодом ця назва була замінена на назву Українська Гельсінська Спілка. Ця неформальна організація була громадсько-політичною правозахисного типу. Основною ідеологією цієї структури була національно-визвольна ідеологія в основі якої були такі ідеї: відкидання ліберальної філософії з її піднесенням прав людини вище права нації й дотримання філософії найвищих цінностей – сім'ї, нації, держава; заперечення атеїзму і віра у вищого Творця (не обов'язково Ісуса Христа); дотримання поглядів про те, що а) рушієм історії є не боротьба класів, а боротьба між націями; б) у світі панує не жалість, а національний егоїзм, за цих обставин виживає не правий, а сильний [19, с. 25].

Радянські органи безпеки намагалися протидіяти активізації суспільно-політичного життя

в Києві та, зокрема, запобігти її поширенню на інші регіони. Очевидно, що ставлення радянських безпекових органів до такого роду структур було негативним. Комітет Державної Безпеки в своїх документах зазначав: «Активісти «гельсінського союзу» через пов'язаних з ними особами у Київському державному університеті провокували студентів на негативні дії (зрив та бойкот занять військової кафедри, несанкціоновані мітинги, висування вимог звільнити студентів від обов'язкового проходження військової підготовки, намагаючись спровокувати конфлікт з адміністрацією закладів вищої освіти та владою студентську молодь інших закладів вищої освіти м. Києва» [7, арк. 15].

Потужним осередком суспільно-політичного життя в Києві була організація – Український культурологічний клуб. Ця неформальна організація була заснована влітку 1987 р., коли біля 200 осіб з представників творчої інтелігенції насамперед з Київщини заснували організацію Український культурологічний клуб на чолі з С. Набокою. Активну участь у формуванні цієї організації брали учасники УГС, зокрема, помітну роль відіграв голова Київської регіональної організації УГС О. Шевченко. Основним завданням цієї структури було пробудження національної самосвідомості українців, очищення національної свідомості від негативних наслідків сталінсько-брежнєвської системи, збереження історичних та культурних пам'яток [19, с. 415]. Комуністична влада досить негативно поставилася до створення такої організації та намагалася всілякими методами висвітлити її діяльність у негативному світлі: «Одне з таких зібрань на захист українських «політв'язнів» намагалися організувати лідери УСК 24 липня 1987 р. на площі Жовтневої революції в м. Києві. До участі в цьому мітингу вони схилили жінок ув'язнених за антирадянську діяльність Горбала і Сокульського» [8, арк. 30].

На діяльність неформальних організацій на Київщині впливала суспільно-політична ситуація в столиці УРСР м. Києві. Поява неформальних товариств була пов'язана з тими основними суспільно-політичними проблемами, які давно існували в республіці та в цілому в СРСР. З кожним днем ці проблеми ставали все відчутнішими, що зумовлювало появу нових неформальних структур. Створення неформальних організацій було одним з перших етапів суспільно-політичних змін, формування нової суспільної свідомості та стало підґрунтям для появи нових політичних сил. Характерно, що на Київщині процес створення неформальних

структур відбувався навколо трьох основних організацій: Зелений Світ, товариства Української мови імені Тараса Шевченка та товариства Меморіал. Після збільшення кількості безконтрольно виникаючих самодіяльних організацій інтенсифікувалася робота органів безпеки СРСР. Так, зокрема, в інформації Київського міськкому КПУ про виконання постанови ЦК КПРС «Про подолання негативних тенденцій в діяльності деяких самодіяльних формувань» відзначалося, що з «моменту» виникнення самодіяльних формувань активізувалася робота органів УВС Київського міськвиконкому в тісній співпраці з КДБ в м. Києві та Київській області з метою вивчити програмні документи, склад, лідерів та активу цих неформальних організацій [14, с. 161]. Саме створення неформальних організацій досить часто супроводжувалося конфліктними ситуаціями на фоні наростаючої суспільно-політичної кризи. Так, зокрема, влада намагалася активно обмежувати діяльність самодіяльних формувань різними способами, наприклад, не виділяти приміщення для зібрань. У Київській області, стався інцидент у Богуславській середній школі через створення військово-патріотичного клубу «Пам'ять» при цьому закладі освіти. Це викликало невдоволення у адміністрації згодом призвело до заборони клубу [2, с. 167].

Основними формами діяльності неформальних організацій на Київщині були: пропаганда ідей самостійності України; підтримка створення української автокефальної церкви; пропаганда створення української національної армії; актуалізація питань відродження національної культури (проведення українських вечорниць, організація виступів фольклорних ансамблів; вирішення екологічних проблем; ліквідація «білих плям історії» [10, арк. 10].

Дуже важливою була практична діяльність організацій, оскільки суспільство висунуло запит на зміни тому неможливо було обійтися без практичних кроків на шляху до реалізації цієї мети. Найбільш розповсюдженою формою здійснення практичних кроків у реалізації змін були проведення мітингів та заходів культурно-просвітницького характеру. Найбільшими акціями, які були проведені неформалами Київщини стали: екологічний мітинг, який було зібрано в річницю Чорнобильської трагедії 26 квітня 1990; молебень по жертвам Голодомору, який було проведено у липні 1990 р. у с. Пирогово; мітинг «Армія і політика», який відбувся у жовтні 1990 р. [10, арк. 11].

Станом на 1989 р. за даними ЦК КПУ кількість неформальних структур по Україні становила

більше 20 тисяч, з них на Київщині 2 тисячі 320 неформальних товариств. Всі ці самодіяльні утворення утворювали декілька напрямків за змістом діяльності. З них 104 належали до культурно-історичного, 13 до екологічного, 239 до музичного, 232 до спортивного, 52 до громадсько-політичного, 1680 до іншого роду напрямків [9, арк. 51]. Сама різносторонність напрямків у діяльності неформальних організацій чітко вказує на те, що політика гласності та демократизації дала поштовх до розширення свідомості суспільства. Раніше заборонені теми, форми політичної активності тепер ставали доступними для населення. Цікаво і показово, що саме Київська область стала у добу перебудови однією з передових в Україні за показником кількості утворених неформальних організацій в Україні. Майже 10% утворених та діючих неформальних товариств в республіці припадала саме на Київщину. Це можна пояснити такими факторами як: географічна близькість до столиці і відповідно невелика відстань до центру прийняття рішень в республіці; відсутність в управлінні крайових організацій неформальних товариств та їхня сполученість з центральними структурами, що посилювало та робило діяльність цих організацій більш потужною та нерозривною; значна кількість громадсько-політичних діячів, які діяли в столиці УРСР, брали активну участь у формуванні неформальних організацій на Київщині, що додавало самодіяльним утворенням більшої популярності.

Динаміка розвитку суспільно-політичних процесів станом на 1989 р. була показовою, але ще не була такою небезпечною для влади. Всі процеси поки були під контролем ЦК КПУ. Станом на 1989 р. у області налічувалося 5 деструктивних для влади об'єднань, які діяли у Обухівському, Васильківському районах та у м. Фастові [9, арк. 82]. А вже станом на 1991 р. в області діяли 10 осередків самодіяльних утворень у Богуславському, Бориспільському, м. Броварах, Броварському, Васильківському, Вишгородському, м. Ірпінь, Києво-Святошинському, м. Переяслав-Хмельницькому, Тетіївському районах [10, арк. 3–18]. Отже, за два роки кількість неформальних об'єднань в області зросла вдвічі, що підкреслює інтенсифікацію суспільно-політичних процесів на Київщині під впливом політики перебудови, яку здійснював М. Горбачов. Активну роль в прискоренні суспільно-політичних процесів відіграла Чорнобильська катастрофа. Наслідки цієї події ще довгий час впливали на суспільне життя УРСР та Київщини,

зокрема. Процес створення неформальних організацій прискорювався в тому числі і через те, що поступово влада втрачала контроль на всіма процесами. Так під час однієї з акцій, яка була присвячена річниці Чорнобильської трагедії, учасники екологічного походу закликали місцеве населення області підтримати матеріальний збір для функціонування екологічної асоціації «Зелений Світ», що було вже повністю відкритою подією без всіляких приховувань [9, арк. 120]. Компартійні структури намагалися розділити в ідеологічному сенсі діяльність неформальних організацій тому виокремлювали в цілому три групи неформальних товариств:

- перша група (об'єднання, які створювалися з метою охорони довкілля, історії та культури, творчі клуби, клуби любителів, які зареєстровані в офіційному порядку при органах культури, спорту, закладів освіти, громадських організацій та творчих союзів);

- друга група (неформальні товариства, для яких головною ціллю в своїй діяльності є розваги та, які орієнтуються на отримання задоволення, це, зокрема, фанати спорту, музики і т. д.);

- третя група (неформальні організації, які вирізняються максимальною політизацією, іноді навіть з максимально відвертою позицією стосовно свого негативного ставлення до влади, ці структури створюють декларації, звернення, програми, в яких вони активно вороже ставляться до соціалізму та партії)[9, арк.52].

За визначенням влади три порівняно найчисельніші неформальні організації Київщини (екологічна асоціація «Зелений світ», Товариство української мови імені Т. Шевченка, товариство «Меморіал») належали до першої групи самодіяльних утворень. До третьої групи були віднесені більш радикальні неформали – Український культурологічний клуб (УКК), Українська народно-демократична ліга (УНДЛ), Український Гельсінський союз. У Київській області УКК мав свої осередки в Васильківському, Києво-Святошинському та Броварському районах, УГС та УНДЛ не мали своїх місцевих осередків в області, їхня діяльність була більш активною в столиці УРСР – Києві [9, арк. 52–56].

Основними особливостями процесу формування та діяльності неформальних організацій на Київщині були:

- 1) географічна наближеність до центру;
- 2) активніші та інтенсивніші процеси створення груп та товариств різних напрямків діяльності порівняно з іншими регіонами України;

- 3) більш динамічний розвиток політичного напрямку діяльності неформальних організацій;

- 4) активні зусилля компартійних структур взяти під контроль процес створення неформальних організацій через небезпеку поширення даних процесів на інші регіони.

Висновки. Отже, виникнення та формування неформальних організацій у добу перебудови певною мірою були зумовлені політикою демократизації та гласності, яку проводила верхівка ЦК КПРС. Неформальні структури спочатку виникають як групи, де люди збиралися на основі спільних інтересів, цінностей, поглядів обговорити різні питання, проблеми за інтересами. Згодом ці структури почали змінювати власний порядок денний, й учасники почали цікавитися не лише загальними питанням, але й політизуватися. Потужним осередком, який стимулював процес створення неформальних організацій було м. Київ. Саме там виникають, товариство «Зелений Світ», «Меморіал», Товариство української мови імені Тараса Шевченка, які були локомотивом суспільно-політичних процесів у напрямку діяльності самодіяльних організацій.

Діяльність неформальних організацій стали початковим етапом національного відродження України періоду перебудови. Сама їхня діяльність була досить різнобічною, адже існувала досить велика кількість різних напрямків у їхніх структурах: від екологічного до музичного, що формувало та розширювало соціальну базу суспільно-політичних процесів в УРСР.

Процес створення та діяльності неформальних організацій на Київщині відбувався досить активно через безпосередню близькість до центру політичного життя УРСР – м. Києва. Саме цей фактор був одним з найвизначніших, оскільки активні творці національного відродження діяли в тогочасній столиці й також були залучені до ідентичних процесів в Київській області. Діяльність неформальних об'єднань значною мірою вплинула на суспільну свідомість, дала можливість розширити світогляд учасників та згодом долучитися до активного політичного життя. Яскравим свідченням активності неформальних об'єднань на Київщині було те, що саме тут зосереджувалося близько 10% всіх неформальних об'єднань, які діяли в Україні. У подальшому саме їх діяльність на Київщині створила передумови для створення Народного Руху України та для появи широкого спектру політичних партій в області.

Список літератури:

1. Алексєєв Ю. М., Кульчицький С. В., Слюсаренко А. Г. Україна на зламі історичних епох: Державотворчий процес 1985–1999 рр.: Навч. посіб. К.: ЕксОб, 2000. 296 с.
2. Багмет М. Сорока С. Комсомол та неформальні об'єднання України в період «перебудови». *Політичний менеджмент* №5. 2006. С. 164–181.
3. Бойко О. Неформальні організації у добу перебудови: характерні риси та особливості розвитку (з історії ТУМ, «Меморіалу» та «Зеленого світу». *Сіверянський літопис*. 2000. № 5. С. 43–47.
4. Бойко О. Предтеча Руху: неформальні організації як фактор громадсько-політичного життя України у період перебудови. *Людина і політика*. 2001. №1. С. 44–57.
5. Бойко О. Україна в 1985 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія. К.: ПІЕНД, 2002. 306 с.
6. Бойко О. 30 років незалежності України. Т. 1: До 18 серпня 1991 року. Харків: Фоліо, 2021. 448 с.
7. Галузевий державний архів Служби безпеки України, Ф. 16, Оп. 1. Спр. 1266.
8. Галузевий державний архів Служби безпеки України, Ф. 16, Оп. 1. Спр. 1267.
9. Державний архів Київської області. Ф. П-5, Оп. 117, Спр. 720.
10. Державний архів Київської області. Ф. П-5, Оп. 117, Спр. 978.
11. Добрянський Л. Спогади про українознавчий клуб» Спадщина» в Києві 1987–1991 рр./ Багрин: Культурний фонд Київщини, 2024. 198 с.
12. Камінський А. На перехідному етапі, («Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1990. 624 с.
13. Кульчицький С.В. Неформальні організації. Енциклопедія Сучасної України. (Т. 23). Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. URL: <https://esu.com.ua/article-71894>.
14. Левчук К.І. Неформальний рух в Україні. ВДПУ ім. М. Коцюбинського, серія історія 2002. Вип. 4. С. 158–164.
15. Левчук К.І. Громадянські організації 1985–1991 рр. Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2009. 320 с.
16. Майо Елтон. Людські проблеми промислової цивілізації. Нью-Йорк Компанія «Макміллан», 1933. 194 с.
17. Русначенко А. Національно-визвольний рух середини 50-х – початку 90-х рр. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1998. 720 с.
18. Установча конференція Українського історико-просвітницького товариства «Меморіал». URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/berezen/4/1989-ustanovcha-konferenciya-ukrayinskogo-istoryko-prosvitnytskogo-tovarystva-memorial>.
19. Шевченко. О. Книга спогадів. Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах. 2012, Київ : Ярославів Вал., 2012. 814 с.
20. Новітня історія України. Україна в сучасну добу. Шлях України до незалежності. URL: <https://uahistory.co/book/novitnya/100.php>

Pishta A.Ya. FORMATION AND ACTIVITY OF INFORMAL ORGANIZATIONS IN THE KYIV REGION DURING THE PERESERUPTCY YEARS

The article is devoted to the problems of formation and activity of informal organizations in the Kyiv region during the period of perestroika. The paper investigated the prerequisites, causes and consequences of the processes of formation and activity of informal organizations at the all-Union, republican level and focused on the activities of these structures at the regional level. The funds of the State Archive of the Kyiv region, the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine, published sources and scientific works were used to prepare the article. The following research methods were used in the course of the study: retrospective, comparative-historical, analytical, systematic, etc. It was concluded that the processes of formation and activity of informal organizations in the Kyiv region faced opposition from the Central Committee of the Communist Party of Ukraine, had their own characteristic features and peculiarities, in particular, the proximity of the region to the center of socio-political processes – Kyiv, accelerated the development of events, the active participation of public figures and Ukrainian intelligentsia in the region also significantly contributed to the activation of socio-political life. The activity of informal structures was the first stage of the process of national revival of Ukraine. Also, the immediate proximity to the center of decision-making in the republic played the role of a restraining and blocking factor in the socio-political context. It was determined that some of the key organizations in the region were: "Green World", the Ukrainian Language Society named after T. Shevchenko, "Memorial", the Ukrainian Helsinki Union. The central and regional structures were not separated for a long time and had common institutions. It was they who became the forming systems around which the idea of general discussions of problematic issues was born at first, and later the idea of creating political forces.

The very activity of informal groups led to an increase in the self-awareness of the population of the region, the activation of political life and a sense of patriotism at the final stage of their activities. It was the activity of informals that became an important prerequisite for the emergence of political parties. Not the least role in the emergence of informal organizations as a phenomenon was played by the policies of glasnost and democratization, which were carried out by M. Gorbachev.

Key words: informal organizations, perestroika, "Green World", "Memorial", T. Shevchenko Ukrainian Language Society, Ukrainian Helsinki Union, central structures, regional structures, glasnost, democratization.

Дата надходження статті: 29.09.2025

Дата прийняття статті: 12.10.2025

Опубліковано: 05.12.2025